

Woordenschatopbouw in een doorgaande lijn

Marianne Verhallen, 2017

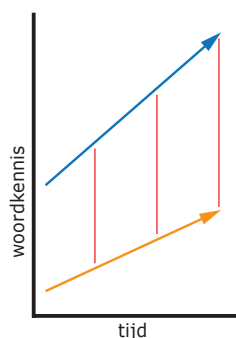
Er kunnen grote verschillen in woordenschat zijn tussen kinderen. Aan de school de taak om deze kloof te dichten.

De allereerste start

Woordenschatontwikkeling begint vroeg: ouders zijn trots als hun dreumes al rond het eerste jaar begint te praten. Het kind kan dan verschillende woorden zeggen (**mamma, opa, koekje, dag**) en het 'verstaat' nog een heleboel meer. In de jaren daarna leren kinderen een indrukwekkende hoeveelheid nieuwe woorden bij. Men spreekt wel van een woordspurt of woordenschatexplosie. Tegen de tijd dat de kleuters naar school gaan kennen ze vaak al duizenden woorden. In groep 1 krijgt de woordenschatontwikkeling nieuwe impulsen: de leerkracht praat bij de zandtafel over 'bergen', waarbij woorden en begrippen als **de berg** en **hoog** aan de orde komen; in hogere groepen gaat het om woorden als **de vulkaan**. Als alles gunstig verloopt en er een goede aansluiting is, breiden leerlingen op school en thuis hun woordenkennis dagelijks uit.

Groeiende verschillen

Helaas ontwikkelt de woordenschat zich niet bij alle kinderen zo moeiteloos. De hoeveelheid woorden die kinderen thuis aangeboden krijgen kan enorm variëren. Er zijn taalrijke en minder taalrijke thuissituaties. Amerikaanse onderzoekers berekenden dat 3-jarige kinderen uit hoge milieus tot 30 miljoen meer woorden horen dan kinderen uit minder kansrijke gezinnen. Zo ontstaan op jonge leeftijd al verschillen, met alle negatieve gevolgen vandien. Ook zijn er kinderen die van huis uit een andere taal spreken. Als we niet op school keihard inzetten op het dichten van de woordenschatkloof, dan zullen de verschillen niet vanzelf verdwijnen. Integendeel, de achterstand kan steeds groter worden en doorwerken in de hele verdere schoolcarrière.

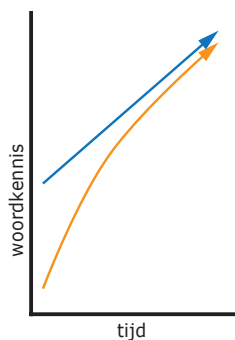
Groeiende verschillen

Onvoldoende woordkennis als start kan leiden tot:

1. Minder begrijpend luisteren
2. Minder (begrijpend) lezen
3. Minder groei van woordenschat

Gevolg: een steeds groter wordende achterstand

En dit is waar veel leerlingen én hun leerkrachten elke dag weer tegenaan lopen. In groep 4 ondervinden kinderen problemen bij het begrijpen van de tekst over 'vulkanisme', met nieuwe woorden als **de kern, de lava, de (aard)korst**, als zij de woorden **de berg, het vuur, het midden** en **uitbarsten** nog niet of onvoldoende kennen. Het onderwijs is er juist op gericht om in een doorgaande lijn een bouwwerk van woorden en concepten op te trekken. Beperkte kennis van woorden en betekenissen leidt tot grote gaten in het bouwwerk. Gaandeweg zullen leerlingen met een onvoldoende woordenschat in het onderwijs steeds verder achterop raken.

Verkleining van verschillen door inhaalslag

Het gemak waarmee jonge kinderen woorden kunnen leren is wonderbaarlijk. Dat moeten we benutten.

Je gebruikt woordkennis om betekenissen van andere woorden af te leiden uit de context en zo die nieuwe woorden te leren.

Opwaartse doorgaande lijn

Gelukkig geldt het omgekeerde ook, zodat een opwaartse lijn ontstaat. Het kantelpunt ligt bij doelgericht en effectief woordenschatonderwijs. In een vroege fase veel en goed woorden leren heeft een positief effect op begrijpend luisteren en lezen, en de schoolprestaties. Als kinderen beschikken over voldoende woordkennis profiteren ze meer van het onderwijs. Ze pikken dan in de klas steeds meer nieuwe woorden op, die ze kunnen verbinden met reeds gekende woorden. Het begint in de onderbouw: daar moeten we alles op alles zetten om de kloof zo snel mogelijk te verkleinen. Daar wordt het fundament voor later gelegd. Kinderen moeten woorden als **het midden** kennen om later nieuwe woorden en schoolse begrippen te leren (zoals bv. **de kern** of **het centrum**) en goede kennis van een woord als **het roofdier** fungeert als kapstokhaak voor het leren van de woorden **de luipaard** of **de hyena**.

Welke woorden moeten kinderen leren?

Er is veel gewonnen als leerkrachten in de onderbouw expliciet minimaal twintig woorden per week inoefenen en als in de hogere groepen deze lijn wordt doorgetrokken naar (het) woorden oefenen bij begrijpend lezen en de zaakvaklessen. Als dat effectief gebeurt dan zal de woordenschat van alle kinderen snel toenemen. Het is wel zaak om goed uit te kiezen welke woorden je dan aanbiedt.

FREQUENT VOORKOMENDE BASISWOORDEN

In het begin moeten kinderen zo snel mogelijk de Basiswoorden verwerven. Dat zijn de frequent voorkomende woorden, die in verschillende situaties terugkomen. Er wordt beweerd dat de frequente woorden in het onderwijs niet direct aandacht hoeven krijgen, omdat kinderen die op den duur vanzelf wel zullen leren. Maar als je wacht tot alle kinderen deze belangrijke woorden zelf hebben opgepikt uit de context, dan doe je ze tekort! Je wilt dat kinderen de woorden **de berg** en **het midden** leren op 4-jarige leeftijd en niet pas als ze 8 jaar zijn.

ZO VROEG MOGELIJK BEGINNEN

Ten eerste is de kleutertijd een kritische periode: de taal-/woordenschatverwerving verloopt veel makkelijker en sneller dan later (Marinova-Todd, Marshall & Snow, 2000). Bij jonge kinderen blijken in de hersenen neurologische processen plaats te vinden die de woordenschatuitbreiding versnellen (Izura & Ellis 2002). Het gemak waarmee de kleintjes woorden kunnen leren is inderdaad soms wonderbaarlijk. Als we de zaak op z'n beloop laten en wachten, dan missen we kostbare tijd. Ten tweede zal het op een natuurlijke manier woorden leren moeilijker op gang komen als kinderen de omringende woorden in teksten niet (goed) begrijpen. Je hebt kennis van woorden nodig om betekenissen af te leiden uit de context en zo nieuwe woorden te leren. Kinderen moeten juist heel vroeg geholpen worden om een inhaalslag te maken en de frequente woorden aangeleerd krijgen als ze die niet kennen. Hoe sneller een kind een woord dat het hoort kan plaatsen en hoe beter het de betekenis kent, des te groter de kans dat:

1. er aandacht vrijkomt voor het interpreteren van de andere woorden in de zin
2. de betekenis van nieuwe, onbekende woorden in de tekst afgeleid kan worden
3. de nieuwe woorden en betekenissen aangehaakt worden bij de reeds geleerde woorden.

In het begin zijn het dus juist de meest frequente en de basiswoorden die kinderen moeten leren en later gaat het dan vooral om de schooltaalwoorden. Dat zijn woorden die vaak terugkomen in schoolteksten en onderwijsleersituaties (bijvoorbeeld **het proces**, **de functie**, **evalueren** of **ondanks**).

Het fundament: de Basiswoordenschat

We weten gelukkig welke woorden het eerst in aanmerking komen: er zijn voor het Basisonderwijs (en zelfs het vervolgstadium) handige lijsten opgesteld. Om te beginnen is er de BAK (Basiswoordenschat Amsterdamse Kleuters), bestaande uit 3000 woorden die op basis van frequentie van voorkomen zijn geselecteerd. Als we ervoor zorgen dat kinderen en tweede taalleerders snel die basiswoorden verwerven, dan helpen we ze enorm vooruit. Deze 3000 woorden, met een diepe kennis van betekenissen en in een goed gestructureerd (woord)kennissenetwerk, zijn van onschatbare waarde voor het leren lezen, het begrijpen van teksten, de verdere woordenschatuitbreiding en dus de schoolloopbaan van kinderen.

Een deel van de Basiswoordenlijst Amsterdamse Kleuters (BAK) op een placemat. Dit zijn de woorden die kinderen zo snel mogelijk moeten leren. De doorgaande lijn begint bij deze Basiswoordenschat. Daarop volgend is voor de groepen 3 t/m 8 de WAK ontwikkeld, de Wordenlijst Amsterdamse Kinderen (Kuiken & Droge, 2010), die ook in digitale vorm beschikbaar is (www.digiwak.nl).

Doorlopend woordenschat uitbreiden binnen de groep

Het incidenteel leren (het oppikken van woorden uit een rijk taalaanbod) komt bij kinderen met onvoldoende woordkennis te weinig op gang. Maar als we alleen intentioneel groepje of rijtjes woorden aanleren, komen er misschien niet voldoende woorden aan bod en is een goede kennisopbouw niet gegarandeerd. De oplossing? Bij elkaar brengen van die twee lijnen van intentioneel én incidenteel leren. Kies woorden uit de onderwijsinhouden: daar is een wereld te winnen. 'Preteach' woorden uit je thema of een prentenboek, dat je gaat voorlezen. Als je bijvoorbeeld bij het boek *Kikker is boos* vooraf de woorden **het gevoel**, **blij**, **verdrietig**, **boos** in samenhang aanleert aan de kinderen die de woorden nog niet kennen sla je drie vliegen in één klap:

1. kinderen begrijpen het boekje beter
2. ze herhalen de nieuwe woorden in duidelijke betekenisvolle context
3. ze kunnen andere nieuwe woorden uit de tekst, bijvoorbeeld **vrolijk** makkelijk aanhaken.

Door woorden goed te clusteren, met het oog op netwerkbouw, kunnen kinderen zelf de lijnen doortrekken en hun eigen betekenisverbindingen maken.

Dit woordcluster komt uit LOGO 3000, kant en klaar materiaal voor de woordenschatuitbreiding in de onderbouw. Het is een flexibel in te zetten (papieren & digitale) voorraadkamer met 3000 woorden. Leerkrachten kunnen clusters selecteren en die woorden aanbieden die ook later terugkomen (in prentenboeken, gesprekjes of programma's). Bij het thema 'water' bijvoorbeeld kiest de leerkracht het woordcluster **drijven - zinken**. Komt een kind met een kapotte knie de klas in, dan kan de peuterleidster het woordcluster **de wond - het bloed - de pleister** erbij pakken.

De 3000 basiswoorden zijn van onschatbare waarde voor het leren lezen, het begrijpen van teksten, de verdere woordenschatuitbreiding en dus: de schoolloopbaan van kinderen.

Door woorden goed te clusteren, met het oog op netwerkbouw, kunnen kinderen hun eigen betekenisverbindingen maken.

Allereerst is de kennis van 3000 basiswoorden voorwaardelijk

Doorlopende lijn tussen leerjaren (onderbouw - middenbouw - bovenbouw)

Veel scholen die willen inzetten op het verkleinen van taalverschillen tussen leerlingen zoeken naar een duidelijke, continu doorlopende woordenschatleerlijn. Maar hoe vul je die in?

Binnen de groep is er geen duidelijke volgorde om woorden aan te leren. Je kunt verschillende woorden flexibel (bv. **blij, de huid, het probleem**) kiezen, passend bij de contexten. Als je de woorden maar logisch clustert en gestructureerd aanbiedt (**blij - boos - verdrietig - het gevoel, de huid - het bot, het probleem - oplossen**), zodat de leerlingen zelf daarbij nieuwe woorden kunnen aanhaken.

VOLGORDE EN OPBOUW

Maar door de jaren heen is er wel degelijk een volgorde en opbouw: je leert bepaalde woorden op basis van andere woorden. Een kind moet het woord **vechten** kennen om in groep 3 **aanvallen** en **verdedigen** te begrijpen; voor de woorden **de auteur - de illustrator - de uitgever** is kennis nodig van woorden als **het boek, schrijven, tekenen** en **verkopen**. De woordenschat van kinderen kan niet alleen qua aantal, maar ook qua inhoud erg verschillen: sommige kinderen groeien op in de stad, anderen op een boerderij. Sommige kennen het woord **de tram** en **de kerk**, anderen weer **de stal** en **het weiland**. Midden- en bovenbouwleerkrachten moeten kunnen terugrijpen op een gemeenschappelijke basiswoordenschat. Daarom is het zaak ervoor te zorgen dat álle BAK-woorden bekend zijn voordat leerlingen naar groep 3 gaan en daarna de lijnen door te trekken. Na het woord **boos** in groep 1, komt bij groep 2 het woordcluster **kwaad - woedend** en in groep 3 het woord **razend** aan de orde. Weer een jaar later kunnen worden daar de woorden **furieus** en **toorn** bij aangehaakt worden.

Werken aan woordenschat is stelselmatig werken aan schoolsucces.

Doorlopende woordkennisopbouw

- Werken aan woordenschat is stelselmatig werken aan schoolsucces. Samenvattend gaat het om:
- een **gemeenschappelijke Basiswoordenschat**: alle 3000 BAKwoorden met kennis van betekenissen in een logische netwerkstructuur
  - **geïntegreerd woordenschatonderwijs**, met een doorgaande lijn voor intentioneel en incidenteel leren. Woordenschat als rode draad door het onderwijs
  - een **gestructureerde didactische aanpak van groep 1 t/m groep 8**, waarin voortdurend (woord)kennis wordt verbreed en verdiept en waar woorden zoveel mogelijk in logische clusters aan de orde komen, met een doorgaande lijn naar tekstbegrip.

Het blijkt dat een goede woordenschatleerlijn de onderwijskansen van leerlingen direct vergroot. Er is veel winst te behalen. Voortdurend uitbreiden van woordkennis is zowel leuk als leerzaam. Maar bovenal: het is de inspanning dubbel en dwars waard.